

SLOVENSKÉ UČEBNICE DO ROKU 1918 V HISTORICKOM FONDE SLOVENSKEJ PEDAGOGICKEJ KNIŽNICE V BRATISLAVE

Katarína Bokrosová

Slovenská pedagogická knižnica má vo svojom historickom fonde aj zbierku učebníc pre slovenské školy z obdobia od konca 18. storočia až do roku 1918. Vydávanie učebnicovej literatúry pred vznikom prvej Československej republiky má svoje špecifická a predstavuje osobitnú kapitolu v edičnom procese slovenských publikácií. Učebnice pre slovenské školy z obsahovej stránky odzrkadľovali spoločenskú a národnostnú situáciu terajšieho Uhorska. Z pedagogického hľadiska mali primeranú metodickú a didaktickú úroveň dobovej odbornej literatúry. Do slovenských učebníc sa dostávali niekedy aj hungarizmy, vydávali sa učebnice aj s maďarsko-slovenským textom, alebo v maďarskom jazyku a slovensko-maďarským slovníkom. Väčšina učebníc pre slovenské školy boli preklady alebo adaptácie maďarských alebo nemeckých učebníc. Zostavovatelia učebníc pre slovenské školy niekedy upravovali obsah učebníc, učebnicovú látku a doterajšie vedecké poznatky prispôbovali potrebám a podmienkam vtedajšej školskej praxe. Najviac učebnicovej literatúry vychádzalo pre štátne ľudové školy, pre katolícke ľudové školy a pre evanjelické školy augsburského vyznania. Autori učebníc písali učebnice aj pre slovenské gymnáziá a okrem slovenských pedagogických časopisov vznikali aj slovenské knižné publikácie z oblasti všeobecnej pedagogiky a metodiky s návodmi na vyučovanie odborných predmetov. Učebnice vydávali tlačiarne v Budapešti, v Turčianskom Sv. Martine, v Skalici, v Liptovskom Sv. Mikuláši, v Ostrihome, vo Viedni, v Skalici, v Békešskej Čabe a v iných mestách.

Prvá slovenská učebnica aritmetiky s názvom *Umenj počtůw: to gest tak snadný spůsob, že geden každý, který čjtati a maličko pjsati wj, zde u wyswetlených regul a prjkladůw, w kratkému čase arithmetiku, nebožto počtówánj kumsst se naučiti může*¹ bola vytlačená v Bratislave v roku 1775, napísal ju Juraj Lesák (1740–1803), ktorý bol učiteľom a organistom jedinej slovenskej školy v Bratislave na Suchom Mýte. Kniha bola určená pre školské potreby ale aj pre široké

¹ LESÁK, Juraj: *Umenj počtůw: to gest tak snadný spůsob, že geden každý, který čjtati a maličko pjsati wj, zde u wyswetlených regul a prjkladůw, w kratkému čase arithmetiku, nebožto počtówánj kumsst se naučiti může* / skrze Gjrjho Lessaka w slowensky gazyk a w neylepsj porádek uwedený. Wytisstený w Presspurku: u Frantisska Augustina Patzko, 1775, 254 s.

vrstvy obyvateľstva. Druhá vzácna učebnica z konca 18. storočia je prvá slovenská učebnica zemepisu od Ladislava Bartolomeidesa (1754–1825): *Geográffia aneb Wypsánj Okrssu Zemského s ssesti Mappami vlastnj Rukou gehu wrytými z roku 1798 z oficiny Jána Štefániho v Banskej Bystrici*.² Bartolomeides ako vlastivedný bádateľ bol slovenským priekopníkom niektorých prírodovedných disciplín, vlastné práce aj ilustroval, do učebnice prírodopisu nakreslil 116 ilustrácií, do učebnice zemepisu 6 máp. Z roku 1801 pochádza *Latinská gramatika od Jána Šuleka (Schulek) (1774–1837)*, evanjelického farára augsburského vyznania, učiteľa a ľudovôychovného pracovníka, ktorú zostavil pre potreby slovenských učiteľov.³ Ján Šulek písal aj náboženské príručky, ktoré vychádzali v početných vydaniach. Juraj Palkovič (1769–1850) bol nielen spisovateľom a vydavateľom, redaktorom a bádateľom v oblasti jazykovedy, ale aj pedagógom. Výchovné poslanie plnila jeho zemepisná príručka *Známost wlasti: neywjc pro sskoly Slowenské w Uhrjch*. Oddělenj prwnj. *Známost geografická z roku 1804*, vytlačené u Šimona Petra Webera v Presspürku.⁴

Zo starších učebnic možno ešte spomenúť učebnicu *Fizyka, aneb Učenj o Přirozenj (Nature)*: k prospěchu, gak celého Národu, tak zwlasstě Lidu obecného, a pěkného Uměnj žádostiwého od Pavla Michalka (1752–1825), pedagóga a osvetového spisovateľa.⁵ Učebnica fyziky, vydaná v Budíne v roku 1819 u Anny Landererky, bola prvou príručkou – učebnicou fyziky napísanou vo vtedajšom kultúrnom jazyku Slovákov. Pred uzákonením spisovnej slovenčiny pisali autori učebnic buď češtinou alebo slovakizovanou češtinou. V prvej polovici 19. storočia nájdeme aj niekoľko šlabikárov a čítaniek pre slovenské školy, napríklad z roku 1825 alebo z roku 1843 a 1844.⁶

² BARTOLOMEIDES, Ladislav: *Geográffia aneb Wypsánj Okrssu Zemského s ssesti Mappami vlastnj Rukou gehu wrytými / Ladislav Bartolomeides*. W Baňské Bistřicy: Wytisštěné u Jana Štefániho, priw. Knihtlačiteľa, 1798, 109, [3] s.

³ SCHULEK, Ján: *Latinská grammatyka: k dobrému slowenské mláděže slowenským gazykem / od Jána Schuleka sepsaná*. W Banskeg Bistřicy: s. n., 1801 (W Banskeg Bistřicy: Wytisštěna u Jána Štefány), 104 s.

⁴ PALKOVIČ, Juraj: *Známost wlasti: neywjc pro sskoly Slowenské w Uhrjch*. *Oddělenj prwnj. Známost geografická / sepsal a na swůg náklad wydal Giřj Palkowič V Presspürku: Juraj Palkowič, 1804 (V Presspürku: u Symona Petra Webera)*, 139, [1] s.

⁵ MICHALKO, Pavol: *Fizyka, aneb Učenj o Přirozenj (Nature)*: k prospěchu, gak celého Národu, tak zwlasstě Lidu obecného, a pěkného Uměnj žádostiwého / sepsané od Pawla Michalko. W Budjně: Wytisštěné literámi Anny Landererky, 1819, XVI, 512 s.

⁶ Čjtanka anebo kniha k čjtánj pro mláděž we sskolách slowanských w městech a w dědinách. W Budjně: s. n., 1825 (W Budjně: w Králowské uniwersické tiskárně), 231, [5] s. Šlabykář. W Pessti: s. n., 1825 (W Pessti: Wytisštěný u Matěje Trattnera z Petróze), 16 s.

Systematickejšie vydávanie školských príručiek a čítaniek pre ľudové školy sa začalo od roku 1869–1870. Vtedajšie učebnice z vedomostného hľadiska v dostatočnej miere uspokojovali potreby ľudových škôl v Uhorsku na konci 19. storočia.⁷ V spomínanom období vyšiel šlabikár pre prvú triedu od Pála Gönczyho (1817–1892) a čítanky pre druhú až šiestu triedu od Jánosa Gáspára (1816–1892). Učebnice pre ľudové školy sa prekladali aj do jazykov národnostných menšín, teda aj do slovenčiny. V roku 1896 bolo napríklad z povolených 196 učebníc 52 nových, 164 vyšlo v novom vydaní. Nepovolených učebníc bolo málo, spravidla pre národnostné školy kvôli odlišnej interpretácii vlastivedných a štátnych pojmov, než ako sa uvádzali v oficiálnych učebných osnovách. Cena učebníc pre nižšie triedy nepresiahla 10 až 20 grajciarov. Nariadenia ministerstva školstva presne určili nielen obsahové zložky jednotlivých učebníc, ale odporúčali aj kvalitu a farbu papiera, typ písma (garmond) a vynakladanie finančných prostriedkov na tieto publikácie.⁸ Slovenské pedagogické časopisy z tohto obdobia (Domácnosť a škola, Konfesionálna škola, Listy národných učiteľov, Rodina a škola) pravidelne informovali o učebniciach, ktoré sa používali na slovenských školách prvého a druhého stupňa.

Slovenské šlabikáre boli spočiatku upravované podľa vzoru maďarských šlabikárov, najmä podľa metódy Ignáca Bárányi (1833–1882), riaditeľa učiteľského ústavu v Budapešti. Tieto šlabikáre upravoval a prekladal do slovenčiny Jozef Zelliger (1837–1886). Jeho šlabikáre mali podstatný vplyv na ďalší vývoj a smer slovenského elementárneho čítania. Ján Bežo (1842–1905) bol pôvodne učiteľom na evanjelickej škole v Senici, potom bol kníhtlačiarom a vydával šlabikáre a čítanky pre evanjelickej školy. V tom čase kladne hodnotili didaktické a pedagogické prednosti jeho kníh. Podobnú šlabikárovú tradíciu zanechal v dejinách slovenského počiatočného čítania aj Rehor Uram-Podtatranský (1846–1924), známy pedagóg a spisovateľ. Jeho šlabikáre sú spracované v tom čase bežnou hláskovacou metódou. Ján Bella (1836–1924), učiteľ v Békešskej Čabe je autorom veľmi rozšíreného šlabikára medzi dolnozemskými Slovákmi, v ktorom využíva vtedajšie výdobytky slovenskej a európskej metodológie počiatočného čítania. Významným autorom učebníc bol aj Gustáv Kordoš (1836–1908), ktorý napísal do 30 učebníc a metodických príručiek z počtov, prírodopisu a fyziky pre slovenské, maďarské a nemecké školy a do 200 metodických príspevkov do

⁷ FELKAI, László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége (Vzdelávacie činnosť Józsefa Eötvösa). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 202 s.

⁸ FELKAI, László: Magyarorszag oktatásügye a Millennium körüli években (Školstvo v Maďarsku v období millenia). Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1994, s. 65–66.

časopisov. Pre katolícke ľudové školy okrem Ignáca Bárány a Jozefa Zelligera písal učebnice aj Cyril Gabriel Zaymus (1843–1894), rímskokatolícky kňaz, národný pracovník, pedagóg, spisovateľ a prekladateľ. Vynikal predovšetkým ako autor a upravovateľ početných učebníc pre katolícke ľudové školy a metodických príručiek pre učiteľov.

Na ľudových školách do roku 1918 kládli veľký dôraz na náboženskú výchovu, k tomu primerane vznikali a vydávali aj učebnice s náboženskou tematikou, rôzne katechizmy a publikácie o dejinách cirkvi. Pedagóg, farár a publicista Ján Galbavý (1800–1884) zostavil náboženské príručky pre ľudové školy a školské učebnice. Autor náboženských učebníc, príručiek a mravoučných kníh František Richard Osvald (1845–1926) pôsobil ako vydavateľ, redaktor, publicista a cirkevný hodnostár. Farár, ideológ a organizátor slovenského národného hnutia Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) písal aj teologické diela a učebnice s náboženskou tematikou.⁹

Zaujímavosťou je napríklad, že pred rokom 1918 vychádzali slovenské učebnice aj v šarišskom nárečí. Jeden z ideológov a spoluorganizátorov východoslovenského národného a jazykového separatizmu bol učiteľ a cirkevný hodnostár Štefan Leško (Lesskó) (1835–1918). Už v roku 1875 rozpracoval na základe šarištiny tzv. spisovný jazyk pre východných Slovákov, preložil do šarišského nárečia aj učebnice. Druhým zástancom jazykového separatizmu bol dialektológ a evanjelický farár Adolf Urbán (1820–1909), ktorý obhajoval tzv. slovačtinu, myšlienku povýšiť šarišské nárečia na literárny jazyk. Písal, zostavil a prekladal učebnice do šarišského nárečia pre vyššie triedy ľudových škôl.¹⁰

Učebnice vznikali aj pre slovenské stredné školy, hlavne pre gymnáziá nižších a vyšších tried. Jeden z významných stredoškolských profesorov a autorov učebníc bol Ivan Branislav Zoch (1843–1921), ktorý pôsobil ako profesor na revúckom gymnáziu. Napísal niekoľko vynikajúcich učebníc, metodických návodov, vedeckých štúdií a článkov. Z obdobia pôsobenia v Revúcej pochádza jeho učebnica fyziky: *Physika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky*.¹¹ Jazyko-

⁹ Nauka náboženství křesťanského: dle věroučení a bohosloví cirkwe Ew. A. V. k dobrému mládeže ewanjelické a zvláště Confirmandů a Confirmovaných. Díl I. / sepsaná a vydaná od Josefa M. Lud. Hurbana. 2. oprav. a na dva díly rozmn. vyd. Turč. Sv. Martin: Nákladem spisowateľovým, 1879 (Turč. Sv. Martin: Tiskem knihtačiarneho účastinárskeho spolku), 117, [1] s.

¹⁰ Čítanka pre V. a VI. trídu Ľudoškoľ. Spísal a skladal Gáspár János; do Šarišského náreča preložil Adolf Urbán. Budapest. Vlastnosc Uhorsko kráľ. Deržavi, 1876, 535 s., v edícii Ľudoškolska citánka. Pjati sviazok.

¹¹ *Physika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky a domáco poučenie s vyše 200 pôvodcom rezanými obrázcami*. Dľa najnovšieho stavu vedy vzdelal Ivan Branislav Zoch. V Skalici. Nákladem pôvodcovým, 1869. Vytlačené v Skalici Tlačou Synov Fr. X. Škarnicla, 123 s.

vedec, lexikograf a pedagóg Jozef Lós (Loos) (1839–1878) pôsobil ako profesor cudzích jazykov na stredných školách. Okrem lexikografických prác zostavoval učebnice a čítanky, zaoberal sa slovenskou mytológiou a je autorom národnobuditeľských veršov (Slovenská čítanka pre gymnasia).¹² Pedagóg, publicista a stredoškolský profesor Emil Černý (1840–1913) v roku 1868 vypracoval náčrt stavu slovenského školstva v Uhorsku. Napísal odborné práce, stredoškolské učebnice, cvičebnice a chrestomatie, bol zostavovateľom slovenskej čítanky pre nižšie gymnáziá. (Slovenská čítanka pre nižšie gymnasia. Diel II.).¹³ Jazykovedec a pedagóg František Mráz (1835–1884) na základe kodifikácie spisovnej slovenčiny Martina Hattalu v roku 1864 vydal učebnicu slovenčiny, ktorá sa používala na slovenských stredných školách.¹⁴

Učebnice pre slovenské deti vznikali aj medzi slovenskými krajanmi v Spojených štátoch amerických. Jeden z nich bol aj krajanský činiteľ v USA, redaktor a spisovateľ Štefan Furdek (1855–1915). Najprv pôsobil ako učiteľ v Strážnici, v roku 1882 ako kaplán a od roku 1883 bol farárom v Clevelande. Stal sa vedúcim činiteľom slovenských organizácií v USA. Zaslúžil sa o rozvoj slovenských škôl v USA a napísal pre ne niekoľko učebníc a čítaniek (Slovenská mluvnica pre slovenské školy z roku 1912 a Prvá čítanka pre slovenské školy v Amerike z roku 1913). Knižnica vlastní Druhú čítanku pre slovenské školy v Amerike z roku 1913.¹⁵

V historickom fonde knižnice nájdeme okrem slovenských učebníc zo spomínaného obdobia aj rôzne pedagogické a metodické diela. Z prvej polovice 19. storočia možno spomenúť pedagogické dielo Jána Štefana Majera (Májer István) (1813–1893), ktoré do slovenčiny preložil Ondrej Caban (1813–1860), pod názvom Prostonárodné Wichowoslowí čili Paedagogia Populárna, vydané v roku 1846 v Budíne.¹⁶ Významná je aj kniha Výchovoveda pre seminaristov a rodičov od Samuela Ormisa (1824–1875), v ktorom aplikoval pedagogické

¹² Slovenská čítanka pre gymnasia. Sostavil Josef Loos. V Pešti, Nákladom Wiléma Lauffera, 1869, vytlačené v Pešti, Tiskom Hornyánszského a Trägera, 318 s.

¹³ Slovenská čítanka pre nižšie gymnasia. Diel II. Sostavil Emil Černý. V B. Bystrici, na sklade u Eugena Kréméryho matičného knihkupca, 1865, VIII, 518 s. Vyšlo v edícii Matičných spisov č. 3.

¹⁴ Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, praeparandie a vyššie oddelenia hlavných a mešťanských škôl. Sostavil Fraňo Mráz. 2. oprav. vyd. V Pešti, Nákladom Wiléma Lauffera, 1872, 191 s.

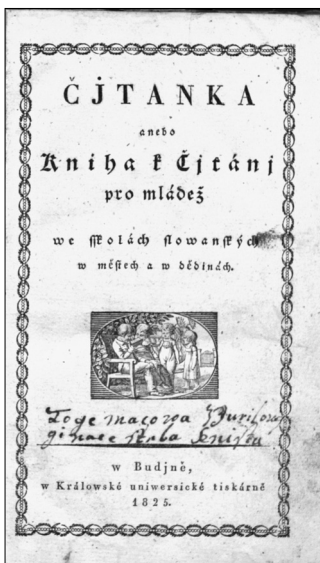
¹⁵ Druhú čítanku pre slovenské školy v Amerike / sostavil Štefan Furdek. Cleveland: s. n., 1913. 125, [3] s.

¹⁶ MAJER, Štefan Ján: Prostonárodné Wichowoslowí čili Paedagogia Populárna: ktorú půwodne w reči maďarskej na swtlo widáu... na slowenski jazik ale preloziu jisti národa swojho milownik / Štefan Majer. W Budíne: s. n., 1846 (Budín: Pismom kr. univers. Knihtlačiarne), 200 s.

názory Jana Amosa Komenského a prejavil sa ako pokrokovovo zmýšľajúci pedagóg.¹⁷ Rôzne návodné knihy k metodickému vyučovaniu písali už spomínaný Gustáv Kordoš alebo Vilmos Groó (1843–1906).

Zaujímavá zbierka slovenských učebníc a metodických kníh Slovenskej pedagogickej knižnice od konca 18. storočia až po rok 1918 je zhrnutá aj vo výberovej bibliografii Učebnice pre slovenské školy do roku 1919 vo fonde Slovenskej pedagogickej knižnice.¹⁸

Obrazová príloha:



¹⁷ ORMIS, Samuel: Výchovoveda pre seminaristov a rodičov: Diel druhý. Učboveda / spísal Samuel Ormis. Vo Veľkej Revúci: Nákladom Samuela Ormisa, 1874 (Turč. Sv. Martin: Knihtlačiarско-účastinársky spolok), 225, [2] s.

¹⁸ Učebnice pre slovenské školy do roku 1919 vo fonde Slovenskej pedagogickej knižnice. Výberová bibliografia. Zostavila a úvod napísala Katarina Bokrosová. 2. oprav. vyd. Bratislava: Slovenská pedagogická knižnica, 2010, 50 s.

